

KOVÁCS ISTVÁN

Időről időre – könyvről könyvre

Száraz Miklós György

Apám darabokban

Scolar, Budapest, 2016

Száraz Miklós György rendhagyó család(fa)regényét, pontosabban az írónak az 1956 ősze és 1958 tavasza között lezajlott politikai-társadalmi események és a családi legendárium labirintusában eligazító „magyarázatfüzéreit” úgy olvastam – főhőseinek „feleselő” leveleivel és a mellékszereplők kiegészítő episztoláival együtt –, mint akinek a „közönséges halandónál” több köze van a leírtakhoz. Egy találkozóit az 1970-es évek elejétől heti-kétheti rendszerességgel megtartó baráti társaság legifjabb tagjaként ugyanis jól ismertem Száraz Györgyöt. A napi kulturális, irodalmi, politikai ügyekről, eseményekről és persze vissza-visszatérően a nőkről folyó diskurálást „gyűlésnek” hívtuk, s a gyűlésező társaságot – alighanem az irodalomtörténész, kritikus Kiss Ferenc javaslatára – „nagy népi Hurálnak”. Tagjait az ügynökök „Subásoknak” nevezték, ahogy jelentéseikből kiderül. (Talán azért, mert elkönyveltek bennünket népieknek?) A Hurál állandó tagjai között szerepelt Kiss Ferencen kívül Kósa László, Kiss Gy. Csaba, Für Lajos, Száraz György, Czine Mihály, de gyakran megjelent körünkben Bakos István, Csoóri Sándor, Kormos István, s olykor Nagy László is.

Engem és Száraz Györgyöt az 1848-as szabadságharc iránti szenvedélyes érdeklődésünk hozott egymáshoz közel. Egy alkalommal, Für Lajossal közösen tett erdélyi útjukról visszatérve elmesélte, hogy egy idős abrudbányai hölgy vendégeként a főtéri ház ablakán kinézve a templomra, mintha az 1848 őszen feldúlt város tetőzetét vesztett üszkös templomtornyát látta volna. Komor elmélyültségét érzékelve vendéglátója megjegyezte: „Igen. A közismert rajz azt a tornyot ábrázolja. Lehetne a legyilkolt városiakok emlékműve is...” Én is rögtön fel tudtam idézni a rajzot, Gracza György szabadságharcról szóló híres könyvsorozatának valamelyik kötetéből. Száraz György írásaiban a legyilkoltaknak igyekezett felkiáltójelszerű, lüktető emléket állítani és ugyanolyan súllyal felhívni a kisebbségi sorsban lassú elmúlásra ítélt kiszolgáltatottak védtelenségére a figyelmet. Erről szól többek között *A nagyszerű halál* című drámája (amelynek ötletét gyulai barátunk, a néprajzkutató Kósa László adta), az *Egy előítélet nyomában* című nagyhatású esszéje, valamint a Valóság 1982. októberi számában megjelent *Egy különös könyvről* című tanulmánya, amely Ion Lăncrănjă *Gondolatok Erdélyről* című propagandatermékét veszi rendkívül felkészülten górcső alá.

Száraz Miklós György könyvét olvasva meglevenedett bennem az „egy férfi és egy nő” Claude Lelouche által filmre vitt története. A férfi drámáját itt a kamaszként családjával együtt Rozsnyóról kitelepített, fiatalemberként halálos ítéletre váró, de végül „csak” tíz évre ítélt Száraz György jelenítette meg, míg a nőét szerelme,

Márta családtagjainak történetei, amelyek a trianoni határok szögesdrótjaival megszagattott emberi sorsokról szólnak. A többszörös szétszagattottságban Száraz György és Márta a magyar népnek legalább az egyharmadát képviseli.

A forradalomban a pesti utcákat és tereket néma szemlélőként járó Száraz György nem hagyja itt az országot. Vallatásának és börtönéveinek fájdalmas emlékei dacára sem. És persze itt tartja a forradalom kitörése előtti napokban a Mezőberényben Márta iránt fellobbant szerelem is. Márta az orvosi egyetem végzős hallgatójaként Szegeden éli át az ősz utolsó hónapjait, ha nem is olyan drámai módon, mint a budapesti diáktársak. De áldozatok az ő kollégái és kolléganői között is vannak. És persze áldozat az egész ország. Nemcsak a szovjet világhatalom brutalitásának, hanem a nagyvilág közönyének is áldozata.

Száraz György és Márta egymáson áttetsző, a személyes és közösségi történetben egymást kiegészítő levelei intimitásuk ellenére is pontosan visszaadják azt a hangulatot, amely az egymásba csúszó Rákosi- és Kádár-korszakot jellemezte. A ténybeli pontosságot még inkább aláhúzza Száraz Miklós Györgynek a korszak mindennapjaiban is gyökerező alapos tájékozottsága és az a természetes otthonosság is, amellyel a régmúlt politikai és kulturális eseményeiben mozog. A család szétágazó, bonyolult históriáját is a levéltárosok magabiztosságával és szenvedélyével tárja fel. Így az *Apám darabokban* az egészszé összerakható korszak irodalmi kézikönyve is lehetne.

Bereményi Géza

Azóta is élek

(Összegyűjtött elbeszélések)

Magvető, Budapest, 2021

Lengyelországban nemegyszer előfordult, hogy néhány hónapon belül kétszer is megvettem ugyanazt a könyvet, mivel a rám torlódott nagykövetségi munka miatt nem volt időm az első vásárlás „szerezményeibe” belelapozni. Mulasztásomért többször fizettem. Bereményi Géza 2021-ben megjelent könyvének megvételére a borítólapon feltüntetett cím – *Azóta is élek* – késztetett. Azt hittem, hogy a *Magyar Copperfield* „függelékéről” van szó, s benne a hatvanas évek derekán félbeszakadt sorstörténet folytatását olvashatom. Otthon felnyitva láthattam, hogy az *összegyűjtött elbeszélések* tartalmazza a kötet, amellyel a kiadó a 75 éves íróat köszöntötte. Végül örültem a reflexszerű könyvvásárlásnak...

Az első rész elbeszélései egyetemi-kollégiumi éveimnek, költői indulásomnak, az Omega együtttest is befogadó Eötvös Klub pezsgő irodalmi életének hirtelen fel-támadt hangulatával delejtek meg. A *svéd királyt*, akinek első életrajza Voltaire nevéhez fűződik, de Poltava felé vonulását és az ott vívott csatában elszenvedett megsebesülését és vereségét II. Rákóczi Ferenc követe, Krman Dániel is szuggesztíven leírja naplójában, Bereményi Géza – az idősíkokat váltogatva – korunk fenegyerekeként, majdhogynem diáktársunkként kelti életre első nagy visszhangot kiváltó elbeszélésében. Ettől kezdve másként néztünk a Váci utca és az Irányi utca sarkán álló

házat díszítő emléktáblára, amelyen a svéd király éppen Pesten át vágat a Drinápoly közeli Dimotikából a pomerániai Starslundba. Ez az elbeszélés annak is dokumentuma, hogy „jegyzője” már akkor, a hatvanas és hetvenes évek fordulóján, ugyanolyan jól bánt öröklött fegyverével – ha már a harcias XII. Károlyról szó esett, ideillő a fegyver –, a nyelvvel, mint harminc, negyven, ötven évvel később.

Emlékszem, szinte kultikus szövegnek tekintettük Bereményi *Levelet Zs. asszonynak* című írását, amely az 1960-as évek Lengyelországot járó és ott a nemzeti önbecsülés visszaszerzésének iskoláját is kijáró fiatal magyar autóstoposok nemzedékének – és általa leíratlanul 1956 őszének is – emléket állít. A varázshatású piros-fehér-zöld zászlócskák meglobbanására lefekező lengyel gépkocsivezetők és az önzetlen, névtelen vendéglátók a magyar fiatalokban mindannyian a nagyvilág által cserbenhagyott, eltiport magyar forradalom hőseinek és mártírjainak képviselőit látták. Ez az elbeszélés már a címével is jelzi, hogy az 1960-as évek lengyel kultúrája: a film, a színház, az esszé, a mrozecki és rózewiczi szellemben újító írói felfogás s az ebben fogant próza és dráma milyen hatással volt a szellemi élet nyitottabbá válásának lassúságával elégedetlen, az újra fogékony fiatal magyar értelmiségre. A *Levelet Zs. asszonynak* című novella mögött könnyen felfedezhető volt Kazimierz Brandys leveleinek címzettje: Z. asszony. (Kazimierz Brandys *Levelek Z. asszonyhoz. Emlékezések a jelenkorból* című esszéválogatása 1966-ban jelent meg magyarul.)

A kötetben közzétett rövidebb és hosszabb lélegzetű írások közül az egyes részleteket illetően több is ott örvénylik a *Magyar Copperfield* elbeszélésfolyamában – például a *Hóésés a Vizivárosban*, *Ha férfi vagy, légy férfi* –, vagy „alapszövegként” szolgál a *Megáll az idő* és az *Eldorádó* forgatókönyvéhez – mint *A feltúrt gallér* és maga az *Eldorádó* című novellák. Bereményi Géza filmrendezőként és Cseh Tamás dalszövegírójaként is maradandót alkotott. Az Oscar-díj akkor vesztette el előttem végleg a hitelét, amikor az 1988-ban bemutatott *Eldorádó*t, amelynek forgatókönyvírója és rendezője is Bereményi Géza volt, a külföldi alkotások kategóriájában nem tüntették ki – függetlenül attól, hogy idehaza jelölték-e erre a rangos díjra vagy sem. Bereményi Gézának azonban kárpótlásként ott van olvasói kitüntetető figyelme és szeretete.

Babus Antal

Árral szemben

(Esszék, tanulmányok)

Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2007

Az Eötvös Kollégiumban kapott férőhelye révén tettünk ismeretségre a Lomonoszov Egyetemnek a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetébe bekerült végzős diákjával, akivel többnyire a Mészöly borozóban igyekeztünk megreformálni a szocializmust az 1970-es évek elején. Közben szóba került Lenin is. Mert hogy azt kapta intézeti feladatul, hogy Lenin és a kultúra kapcsolatát írja meg egy nagy ívű dolgozatban. Teltek-múltak az évek és a segédmunkatársból tudományos

munkatárssá avansált barátunk már-már belebolondult a megbízatásba, meggyőződve arról, hogy Leninnek csak a rombolást illetően volt köze a kultúrához. Ezt pedig nem írhatja meg. Lenint haló poraiban is átkozó barátunk jobban szeretett volna foglalkozni a klasszikus orosz irodalommal, de kötötte az intézeti fegyelem, figyelem (és fizetés.) Volt azonban, aki semmilyen kötöttséget nem tűrt...

Babus Antal a XIX. és XX. századi orosz (szovjet-orosz) irodalommal, kultúrával, eszmetörténettel foglalkozik, de emellett a XX. századi magyar irodalomban, kiemelten annak népi áramlatában is alapos tájékozottságra tett szert. Ennek dokumentuma az *Árral szemben* címmel 2007-ben megjelent esszéit, tanulmányait tartalmazó, nyolc nagyobb részre tagolt kötet.

Időszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a közelmúltban nagy publicitást kapott otromba támadás, amely Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Kodály Zoltánt és több kortársát ért, akik úgymond szakértelői voltak Rákosi és Kádár diktatórikus rendszerének. Babus Antal két tanulmányában és egy rövidlélegzetű írásában – *Németh László szovjetunióbeli utazása; Illyés Gyula és Király István a Szovjetunióban; Meddig hallgatott Illyés Gyula?* – már másfé-két évtizeddel ezelőtt hiteltelensítette az újra és újra felforrósított vádakát. Minden ellenkező híresztelés ellenére Illyés Gyula 1960. március 9-én az Ország-Világnak adott interjújág „sztrájkolt” – szögezi le Babus Antal.

A magyar írók magatartását, megnyerését és ezzel párhuzamosan nyilvánvaló kompromittálását a szovjet pártvezetők annyira fontosnak tartották, hogy 1957 tavaszán Jevgenyij Dolmatovszkij költő-újságíró-t küldték tárgyalni Budapestre, aki hamar átlátta, hogy a Kádár-kormány mögé az 1957. január 20-án, több magyar író – Zek Zoltán, Hágy Gyula, Lengyel Balázs, Tardos Tibor – letartóztatására időzítve alakult Táncsics Kör tagjai „ösdilettánsok”. Emiatt kénytelen volt azokhoz fordulni, akik írói teljesítményükkel megkérdőjelezhetetlen tekintélyeknek számítottak. Útjáról részletes jelentéseket küldött a Kulturális Kapcsolatok Bizottsága elnökének, a nagy politikai karriert befutott újságírónak, Georgij Alekszandrovics Zsukov elvtársnak, akit már pusztán a neve is segíthetett az előrejutásban. Babus Antalt az általa megtalált Dolmatovszkij-dokumentumok készítették a közzétett tanulmány megírására. A szovjet költő-küldönc által eredménytelenül felkeresett Veres Péter, Németh László és Illyés Gyula, – Babus Antalt idézve –, „kijelentették, hogy ameddig magyar írók börtönben tartanak, szó sem lehet semmiféle utazásról és tanácskozásról. Ellentmondásos helyzet alakult ki. Mind a szovjet, mind a magyarországi kommunista vezetés számára fölöslegessé, használhatatlanná váltak leghűségesebb támogatóik, az ortodox, hithű sztálinisták, ellenben kénytelenek voltak szóba állni a velük szemben álló népiekkel. Pedig a népiek mögött semmilyen hatalom nem állott. [...] A hatalom udvarolt a nem kommunista művészeknek, tudósoknak Ilyen megfontolásból válogatták ki az 1957-es Kossuth-díjasokat is. Csupa olyan ember kapta, aki megérdemelte, s nem volt kommunista. A névsor lenyűgöző: Medgyessy Ferenc, Németh László, Szabó Lőrinc, Kodály Zoltán, Borsos Miklós, Fülep Lajos stb.” Ehhez azonban Babus Antal nyomban hozzáteszi: „A történelem csapdája viszont, hogy annak ellenére, hogy

talán soha ilyen igazságosan nem osztották még ki a rangos kitüntetést, és a korábbi évekkel ellentétben végre azok kapták meg, akik vitán felül megérdemelték, mégis súlyos erkölcsi terhet jelentett az elfogadása. [...] Szembe kell nézniük: megalkuvás volt-e átvenni a díjat? Nem lett volna-e gerincesebb visszautasítani, s bátran újat húzni a hatalommal? A díjazottak más-más megfontolásból fogadták el a kitüntetést...”

Németh László közeli ismerőseinek, Basch Lórántnak az alábbiakkal indokolta a díj elfogadását: „Bármennyire is kívánja mindenki, valami nyaktörő dolgot kövessék el, az én kötelességem most, hogy egy-két művet befejezzem. Az *Égető Eszter* befejezése két hónapi munkán múltott, a *Történelmi drámáké* egyen; ha még három-négy ilyen művem megjelenik, több, mintha szájhősök egy falnak menésemet most megdicsérik, s tíz év múlva elítélnék...” Mindehhez hozzátartozik, hogy Németh László a kitüntetéssel járó 50.000 forintot megduplázta, „s – Basch Lóránt közvetítésével a börtönben levő írók, politikusok családtagjainak segélyezésére fordította...”

Miután a Kádár-rezsim nem tudja maga mögé felsorakoztatni a népi írókat, egyre erősödő vasöklével lesújt rájuk. 1958-ban megszületik a népi írókat elítélő határozat. Babus Antal ennek is tömören összefoglalja a történetét. A rá jellemző alapossággal fejti ki azt is, hogy 1959-ben miért látogatott el Németh László egy hónapra – a határozat egyik megfogalmazójának, Király Istvánnak a társaságában – a Szovjetunióba, s hogy ottani nyilatkozatai vállalhatók-e erkölcsileg. Babus Antal szövegelemzésekkel, -összevetésekkel és a korabeli hazai sajtó manipulációinak leleplezésével szolgáltat igazságot a saját hívei közül is többek által megalkuvással vádolt Németh Lászlónak.

A szerző rendkívül izgalmas tanulmányban teszi köze József Attila 1945 és 1962 közötti szovjetunió-beli recepciójának történetét. A Szovjetunióban évtizedeken át Hidas Antalt tartották a legnagyobb élő magyar költőnek, mi több: proletárköltőnek, aki mellett József Attila eltörpül, s a Kommunisták Magyarországi Pártjához való viszonya miatt Moszkva számára vállalhatatlan. Hidas volt a magyar irodalom orosz nyelvű népszerűsítését illetően a legbefolyásosabb tanácsadó, akivel szemben még a moszkvai magyar nagykövet, Münnich Ferenc is erőtlennek bizonyult. Nem tudta ugyanis 1955-ben kiharcolni, hogy a szovjet elvtársak József Attila születésének ötvenedik évfordulóját a fordítás minőségét és versösszeállítás milyenségét is méltó kötetten ünnepeljék meg. Hidasnak sikerült az évfordulót elmismásolnia. Azt is elérte, hogy „az Írószövetség titkárai, Szurkin és Polevoj elvtársak ma is úgy tekintenek József Attila jubileuma ünneplésére, mint magyar barátaink hibájára”. A helyzet azt követően változott meg (nyögvényelősen, mert befolyása Budapestről is elért Moszkvába), hogy Hidas 1959-ben hazatelepült, s munkásságát – így akarva-akaratlanul József Attila elleni áskálódását is – Kossuth-díjjal jutalmazták.

Babus Antal a *Három könyvtárról* című tanulmányában a XX. századi magyar szellemi élet három kiemelkedő képviselőjének – Hamvas Bélának, Várkonyi Nándornak, Vekerdi Lászlónak – a pályaképét rajzolja meg, ismertetve mellőzöttségüket, méltatva elhallgatásra ítélt munkásságuk jelentőségét. Mindhármuknak könyvtárak

adtak hosszabb-rövidebb ideig tartó menedékhelyet. Igaz, Hamvas Bélát még a bibliotékából is egy építkezési vállalat raktárába száműzték.

Valódi zöld politikájáért, amelyben a szeretet fogalma is helyet kap, Babus Lányi András is hozzájuk hasonló elismeréssel méltatja az *Együttéléstan. A humánökológia a politikai filozófiájában* című könyvében közel negyedszázada kifejtett elveiről: „Lányi osztja Ludwig von Bertalanffy véleményét: a huszadik század legnagyobb felfedezése, az atombomba mellett a fogyasztóautomatává züllött-züllesztett ember, akivel minden megetethető, minden elfogyasztható: fogpaszta, mosógép, elnök, bármi. Lányi intellektuális bátorságára vall, hogy egy másik tabutémáról: az egyesült Európáról is mer önállóan gondolkodni. Ma, amikor az Európai Unió áldásairól szavalnak minden fórumon, s centinként méricskélik, hogy mennyivel kerültünk közelebb hozzá, ő a kis régiók önálló, kulturális sokszínűsége mellett teszi le a voksát.”

Babus Antal minden írása rendkívül izgalmas. *Mi a jó, és ki volt a gazember?* című esszéje talán a legmeghökentőbb, amelyből megtudható, hogy amikor szovjet elvtársai a személyi kultusz koszorúját még csak fonták Sztálin köré, „emberistenné” emelését 1934-ben a Szovjetunió Kommunista Pártjának XVII. kongresszusán Dolores Ibaruri kezdeményezte, majd Henri Barbusse, Romain Rolland, Paul Eluard, Louis Aragon, Jean-Richard Bloch és Lion Feuchtwanger folytatták – műveikben. Az olvasó megdöbben azzal szembesülve, hogy a kivégzettek száma Lenin 1918 és 1922 közötti hatalomgyakorlása alatt sokszorososa volt azokéinak, akiket Sztálin 1937 és 1939 között agyonlővetett. A gonoszság virtuális mauzóleumában e két férfi békésen megfér egymás mellett.

Várjuk Babus Antal újabb tanulmányköteteit.

Vasy Géza

„Haza a magasban”

Illyés Gyuláról

Nap Kiadó, Budapest, 2010

Amikor Vasy Géza 1957 tavaszán az iskolai szavalóversenyen Illyés Gyula *Hunyadi keze* című versével szerepelt, aligha gondolta, hogy egy életre elkötelezettje lesz a költőnek. Erről ötvenöt év eltelté után így vallott: „...a befogadásnak nemcsak kritikai és irodalomtörténeti szinten, hanem egyénileg is története van. Annak is van jelentősége, ha egy életművet lezárulása, klasszikussá válása után ismerünk meg, vagy még alakulása közben válhatunk olvasóivá. Még érdekesebb, ha eközben kritikussai, elemzői vagy akár egyetemi oktatói is lehetünk.”

Vasy Géza – többek közt Nagy László és Sánta Ferenc mellett – kritikusa, elemzője, oktatója lett Illyés szerteágazó, gazdag életművének. Vele foglalkozó írásait először az *Illyés Gyula évszázadai* című kötetben tette közzé 1998-ban. A Magyar Művészeti Akadémia által 2022 szeptemberében szervezett emlékkonferencián tartott előadásomhoz olvastam el újra a „Haza a magasban” *Illyés Gyuláról* című 2010-ben megjelent tanulmánykötetét. Ebben politikai-ideológiai jellegű megítélések és értel-

mezések diktálta tanulmányokat – *Illyés Gyula és a népi-bolsevik ellentét; 1947 január: fordulat Illyés Gyula bolsevik megítélésében; Illyés és az 1958-as pártállásfoglalás; Illyés a Kádár-kor első felében*; – épp úgy olvashatunk, mint műelemzéseket – *Bartók; Illyés Bartók- és Kodály-verse* – vagy személyes kapcsolattörténeti jellemrajzokat: *Illyés Gyula Móricz-képe; Illyés Gyula Babitsról*.

Illyés Gyula a *Puszták népe* című nagyhatású, szinte minden politikai, eszmei áramlatot felkavaró szociografikus „láttelelével” olyan tekintélyre tett szert, amelyet az 1945 után a hatalmat mindinkább kezükbe kaparintó kommunisták eszméik javára kama-toztatni akartak, s ennek jegyében mindent megtettek, hogy az író a maguk oldalára állítsák. Ehhez a párt ideológiai „vasöklei” Révai Józseffel, Horváth Mártonnal, Lukács Györggyel az élen hol fenyegetően lesújtani készültek, hol dicsőően kézfogásra nyiladoztak. Vasy az alábbiakkal magyarázza Illyés koalíciós időszak alatt és azt követő néhány esztendőben tanúsított, többek által – nyilván saját makulátlan jellemük kidomborítása céljából is – bírált magatartását: „Illyés okkal gondolhatta, hogy a magyar társadalom demokratikus változásai nemcsak a kommunistáknak köszönhetők, sőt elsősorban nem nekik, s hogy a magyar társadalom 1945 után polgári demokráciát akar és nem szovjetrendszert. Ugyanakkor azt is be kellett látnia, hogy a magyarság változatlanul történelmi kényszerhelyzetben él: a szűkös lehetőségek között kell megpróbálni jobbra fordítani sorsunkat. Ezt ő maga sem emigrációval, sem a teljes körű belső emigrációval nem segíthette volna. A távolságtartó és korlátozott jelenlét bizonyult az egyetlen járható útnak.” Illyés talán az *Ozorai példa* című 1952 májusában bemutatott, de különösebb sikert nem aratott színművével, pontosabban annak a napi propagandán áttetsző esetenkénti szófordulataival, mondataival tette látszólag a legnagyobb engedményt. De erre a műre is érvényes Vasy Géza tömör jellemzése: „Az ő megnyilatkozásai [...] nem a párt, hanem a nép melletti kiállások.”

Illyés szellemének arany karátját írásai végtelenbe csillámló, de mégis az otthon melegét nyújtó nyelvezetén túl az 1945 és 1965 közötti nagy versei – *Egy mondat a zsarnokságról; A reformáció genfi emlékműve előtt; Szekszárd felé; Bartók; Levél a vizgyűjtőről és a fenyőről; Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez; Dítirambus a nőkhöz* – jelzik. Magatartásának igazi fokmérője pedig 1956 után 1960-ig tartó elhallgatásán, elhallgattatásán túl többek között az, ahogy a határon túli magyarság felszámolását a proletár internacionalizmus jegyében tevékenyen támogató Kádár-rezsimmel szinte egymagában fordult szembe – latba vetve a hiteles tájékoztatás érdekében hazai és nemzetközi tekintélyt is –, mit sem törődve a hatalom retorzióval fenyegető felháborodásával. A „legyünk tekintettel a szomszédos népek érzékenységre” és más nemzetromboló jelszavakkal ékesített szeszínű zászlókat lobogtató főideológusok viszonyát Illyéshez jól jellemzi az a Vasy Géza által leírt jelenet, amelynek során 1960 szeptemberében Marosán György egy gólyavári nagygyűlésen pulykavörösen üvöltözve miszlikre szaggatja a költő Élet és Irodalomban megjelent *Sötét* című versét. Később finomultak az eszközök. A hajdani pékinas helyét elfoglaló rózsaszín-nyakendős döntnökök már csak tíz évre „börtönözik be” Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című, eredetileg 1978-ban megjelent könyvét.

Mezey Katalin

Rövid a farsang

(Naplójegyzetek és rövidprózák)

Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2020

Mezey Katalin *Rövid a farsang* címmel a Magyar Katolikus Rádióknak írt jegyzeteit adta ki kötetben. A 2013 őszétől hét éven át papírra vetett jegyzetek nyelvi igényességéről, változatos tematikáról, gondolati frissességről tanúskodnak.

Hogy mi határozta meg a szerkesztés során az írások sorrendjét és egy-egy témakörön belül tükröződő időrendjét, arról maga a szerző így vall: „A fejezetek tematikusak: az első a mikrovilághoz (családi élethez, természeti környezethez), a második a hitelményhez, a keresztény értékekhez kötődik; a harmadikat a magyar történelmi múlt eseményei és szereplői ihlették, a negyedikben a művészetről, irodalomról, az ötödikben mindennapi életünk és korunk jellemző területeiről, konfliktushelyzeteiről, az általuk felvetett kérdésekről, megoldási kísérletekről való töprengéseim kaptak helyet.”

A gondolkodásra serkentő háló fejezetenkénti megmerítése során gazdag zsákmanýra lelhetünk. Az első témakörön belül *A jó példa ragadás* című jegyzetben az alábbiakat olvashatjuk: „A nevelés alapja mindenképpen a példaadás: amire a gyermeket neveli, azt kell, hogy élje a nevelő is. Különben hiábavaló lesz a leggyakrabban hangoztatott elvárás is. Sőt, az az ember, aki sokat hangoztatja, de nem követi az elveit, hazugnak, kétszínűnek, hiteltelennek bizonyul.” Napjainkban ez az egyik legnagyobb veszély! A harminc éves érettségi találkozón részt vett ismerősöm mesélte, hogy hajdani osztálytársai ötven százaléka már a második-harmadik házasságon is túl van. Milyen példaadásban részesülnek az állandóan változó családokban felnövekvő gyerekek?

A *Rövid a farsang Ősi imádságaink* című jegyzete a magyar népi vallásosság szövegemlékeinek jelentőségét, az őket feltáró néprajztudósok – Bálint Sándor, Erdélyi Zsuzsanna – érdemeit emeli ki. Sok évtizedes munkásságuk során „idős parasztasszonyoktól, parasztemberektől magnetofonra felvett és leírt több ezer ilyen imádságot, amelyekből megismerhetjük, átélhetjük őseink vallásosságát és a régi magyar nyelv szépségét. Árad belőlük a hit őszintesége és bizonyossága, tanúságot tesznek a természeti ember isten-közelségéről, amelyhez képest esendőnek tűnik a mi hitünk: olyan, mint Jézus példabeszédében a tüskebokorba hullott mag: girbe-gurbán nőtt és csenevész.” A jegyzetíró hittel kapcsolatos óhaja – „Talan erősödhetne azáltal, ha beillesztenénk ezekből az archaikus ima-látomásokból néhányat mindennapi imádságaink sorába” – megidézük a lelkemben nagymamát, aki nekem, öt-hat éves gyermeknek archaikus imát tanított, amelynek egy-egy sorát a legváratlanabban felszínre veti az időnként fel-felkavarodó emlékezet.

A *Hétköznapi hőseink* című fejezet több jegyzete is – a visszatérő évfordulók ürügyén – 1956 magyar forradalmának emlékezetét idézi meg. Közülük néhány cím szerint: *Ferencváros, 1956; Dávidok és Góliátok; Az a tizenkét nap; Egy októberi este.*

A *Minden történet tanítás* eszmefuttatása általánosan érvényes e fejezet írásaira: „Az igaz történet többféle tudást is közvetít: történetit, bölcséletit vagy erkölcsit. A hazug történet minden területen félrevezető: hamis történeti helyzetet rajzol, és a legtöbbször nem vonhatunk le belőle érvényes erkölcsi következtetéseket sem. Összezavarja meglévő ismereteinket is, nem ismerhetjük fel általa azt, ami élni segít, azt, ami az életben igazán fontos.”

A „*Nagy jövő áll mögöttünk*” írásaival Mezey Katalin egyrészt a XIX. és XX. századi magyar irodalom nagyjai – többek között Arany János, Ady Endre, Dsida Jenő, Határ Győző, Borbándi Gyula, Nagy László, Jókai Anna – életműve előtt tiszteleg, másrészt elhunyt kortársait – S. Benedek Andrást, Miklóssy Endrét, Kő Pált, Halmy Miklóst – méltatja emléktábla avatáson, halotti búcsúztatáson – illetve az élőket – Ágh Istvánt, Jámorné Balog Tündét – mutatja be könyvbemutatón, kiállítás megnyitón.

„*Az élet élni akar*” fejezet jegyzetei mindennapi létünk csábító csapdáira – *divat* –, felismerhető és rejtett buktatóira – *erőszak kultusz, útszéli keresztek, érték és kereslet* –, világít rá nem megkerülve az aktuálpolitikai kérdéseket sem – *Focistadionok és más vesszőparipák*. A tudományos szocializmus tantárgy egyik első előadásán tanáruk belevágott Karl Marxnak *A tőke* című könyve ismertetésébe – számol be baljósan bizonyult egyik első egyetemi élményéről Mezey Katalin. – A tanár „kifejtette az érték fogalmával kapcsolatos nevezetes marxi példát. Eszerint hiába készíti el például a csizmadia a legszebb, legmelegebb csizmát is, ha senki nem akarja megvenni, akkor az a remek darab értéktelen. Máig emlékszem, milyen abszurdnak éreztem ezt a tételt, mennyire felháborodtam rajta. Nem is tudtam szó nélkül hagyni, óra végén csoporttársaimnak hevesen magyaráztam tarthatatlanságát: – Hogy lenne értéktelen az, amit nagy szakértelemmel, sok száz éves emberi tapasztalat alapján, az emberi láb és mozgás adottságait figyelembe véve, értékes bőrből készítenek? Legfeljebb, amíg meg nem veszi valaki, addig nem térül meg a készítője számára a felhasznált anyag és befektetett munka ára. De maga a csizma akkor is valóságos és létező érték. Hallgatótársaim Marxszal értettek egyet, és kinevettek...”

A Mezey Katiéhoz hasonló élményekben ötvenöt-hatvan évvel ezelőtt könnyű volt részesülni az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

Lagzi István

Francia menekültek Magyarországon 1940–1945

(Dokumentumok)

JATEPress, Szeged, 2016

Lagzi István történész 2022. augusztus 5-én elhunyt. Ötven évvel ezelőtt ismertem meg őt. Ha jól emlékszem, Dunaújváros kohászati főiskolájának kollégiumában, ahol nevelőtanár volt, alapított magyar–lengyel Baráti Klubot, hogy lengyelek iránti rokonszenvét a fiatalok körében terjessze. Mivel akkoriban barátság domináltan csak szovjet–magyar lehetett, a felettes szervek a sorból „kilógó” klubot, noha Andrzej

Sochacki, a Lengyel Kultúra igazgatója támogatta, nem nézték jó szemmel, s egy idő után betiltották.

Lagzi István halála előtt néhány héttel kaptam kézhez az életműve összegzésének tekinthető kétkötetes, közel 2500 oldalas és több száz fotót, dokumentum-mellékletet tartalmazó munkáját, amelynek beszédes címe: *Magyarok a lengyelekért 1939–1945*. Első könyve a Zalai gyűjtemény 3. köteteként 1975-ben napvilágot látott *Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború alatt* tabudöntőnek számított. Kádár Magyarországnál ugyanis közel két évtizeden át nem illett a lengyel menekültek II. világháború alatti befogadásáról beszélni. Noha 1969-ben a lengyel rádió – Engelmayer Ákos riporterri részvételével – háromrészes dokumentumműsorban emlékezett meg a harminc évvel korábban Magyarországra került lengyelekről és „vendéglátóikról”, idehaza egy szó sem esett róluk.

A menekültüggyel a tiltás és türés határán egyensúlyozó Lagzi Istvánnak feltűnt, hogy a lengyelekre vonatkozó dokumentumok között szép számmal talál olyan iratokat, amelyek francia – és olykor angol, holland, belga, mi több szovjet-orosz, szerb, olasz – menekültekre vonatkoznak. (Az utóbbiakat illetően tudni kell, hogy Magyarországon több száz olasz katona tartózkodott, amikor Pietro Badoglio Olaszországa átállt a szövetségesek oldalára és 1943 októberében hadat üzent Németországnak). Lagzi így vágott bele a francia menekültügy kutatásába is. Döntésében megerősítette a Bajomi Lázár Endre által *Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon* címmel összeállított, s 1980-ban Illyés Gyula előszavával megjelent dokumentum- és emlékirat-gyűjtemény.

Lagzi István e célirányos kutatásainak eredményét *Francia menekültek Magyarországon 1940–1945. Dokumentumok* címmel 2016-ban a volt francia nagykövet, François Nicoulaud és a volt magyar külügyminiszter, Martonyi János ajánlásával magyar és francia nyelven adta közre. Bevezetőjében részletesen ismerteti a franciák Magyarországra kerülésének körülményeit: a Franciaország ellen indított hadművelet kezdetétől számítva „négy hét leforgása alatt a németek 1.850.000 hadifoglyot ejtettek, a francia és angol elesettek száma több mint 90 ezer volt. (A francia hadifoglyok egy részét munkatáborokba irányították. A később létrehozott Service du travail obligatoire (STO – kötelező munkaszolgálat) keretében 650 ezer francia került különböző német üzemekbe, munkahelyekre. A magyarországi francia menekültek egy része a német hadifoglyótáborokból érkezett. Más részük Németország keleti, a megszállt Lengyelország déli részében kialakított, az anektált ausztriai, továbbá a Cseh-Morva Protektorátus STO »telephelyeiről« szökött Magyarországra. A sorsüldözött *franciáknak* (és a hasonló helyzetben lévő angoloknak, hollandoknak, belgáknak) Magyarország volt az egyetlen ország, ahová elszökhettek, melyet gyalogosan, vagy vasúti tehervagonokban rejtőzködve elérhettek, ahol számíthattak a hatóságok védelmére és a lakosság rokonszenvére.”

A franciák befogadását, elhelyezését, sokoldalú pártfogását megkönnyítette, hogy Magyarország nem állt háborúban Franciaországgal és a Vichy-kormánnyal diplomáciai kapcsolatot tartott fenn. Így a menekültek sorsán a francia követség is segít-

hetett pénzzel és közbenjárással. Ráadásul a francia nyelvtanárok alkalmazása iránt nagy volt az igény mind a legkülönbébb intézmények, mind a tehetősebb családok részéről. A Pázmány Péter Tudományegyetem, a Kolozsvári Egyetem, az Eötvös Collegium, de a gödöllői premontrei gimnázium és más iskolák is előszeretettel alkalmaztak francia nyelvtanárokat. A szakképzett francia munkaerőre is szükség volt a háborús állapotok miatt. Az így kialakult helyzet jelentősen javította a franciák élethelyzetét, akik számíthattak a lakosok segítőkészségére. Részükről a hontalan franciák mit sem éreztek a trianoni béke miatt Franciaországgal szembeni általános ellenszenvből. Ezt bizonyítják az ausztriai blumani munkatáborból 1943 őszén több társával Magyarországra szökött, s ezt követően a gödöllői premontrei gimnáziumban, majd a budapesti Alliance Française-ben tanító Louis Bargès hálálkodó sorai: „A szívünk csordultig van hálával, és soha nem feledjük, mily nagylelkűen fogadtatok bennünket, földönfutókat, és személyünkben francia hazánkat. A ti kipróbált hűségteket a nehéz órák sem ingatták meg, és mi, hála nektek, gyakran megfélelkezhetünk róla, hogy földönfutókká lettünk. Nálatok kaptuk vissza a szabadságunkat, és ti adtatok nekünk hazát.” Magyarországon megközelítőleg ezer francia talált otthont otthonra.

Bargès több honfitársa hasonló köszönetmondással emlékezik vissza biztonságot jelentő második hazájára. Ez azt jelenti, hogy a franciák viszonylag jólétben éltek, s nagy, majdhogynem a lengyelekéhez hasonló mozgásszabadságot élveztek. A menekültekre vonatkozó jogszabályokat persze nekik is be kellett tartaniuk. A nagyobb kihágásokat, pl. szökést – a francia katonai attasé, Adolphe André Hallier ezredes tudomásulvételével és nem egyszer a kezdeményezésére – megtorolták, esetenként a monostori erődben történő elzárással büntették. Az erődön belül szabad mozgást biztosító internálás ideje azonban nem haladhatta meg a három hónapot.

A német megszállás után megszűnt az addig Balatonbogláron szinte luxuskörülményeket biztosító francia menekülttábor is, ahol az elszállásoltak 1943. július 14-én majdhogynem katonai parádét tarthattak nemzeti ünnepük alkalmából. (Európában akkor ilyenre – Anglia kivételével – nem volt példa.) Ebben része volt a Honvédelmi Minisztérium menekültek ügyével foglalkozó 21. osztály vezetője, Baló Zoltán ezredes és a Belügyminisztérium polgári menekülteket gondozó IX. alosztályát irányító idősebb Antall József támogató magatartásának. A balatonboglári tábor parancsnoka, a franciául kitűnően beszélő Daróczy Tamás tartalékos hadnagy olyannyira „mértéken felüli” kedvezményeket biztosított a franciáknak, hogy emiatt kénytelenek voltak 1943 elején posztjáról elmozdítani. 1944 tavaszán a menekültek egy részét a selypi táborba helyezték át. A nyilas hatalomátvétel után a franciák többsége baráti családoknál talált otthalomra. Néhányuknak sikerült Szlovákiába szökni, ahol bekapcsolódtak az ellenállási mozgalomba.

Lagzi István nyolc tematikus fejezetben több mint 200 dokumentumot tesz közzé. Az első a honvédezerkar főnökének 1941. február 21-én kelt átírtja, amely arról tájékoztatja a honvédelmi minisztert, hogy eddig a Cseh-Morva Protektorátusból 120 francia közlegény-hadifogoly és egy tiszt szökött át Magyarországra.

Az utolsó közzétett dokumentum keltezése helye és ideje: Fertőszentmiklós, 1945. február 5. Ebben Németh karpaszományos őrmester a selypi tábor megszűnésének folyamatáról tesz jelentést a m. kir. Honvédelmi Minisztérium és Honvédség Főparancsnoka 1/1 osztályának. Egy, időben „közbülsőleg” datált jelentés, amelyet a Daróczy Istvánt posztján követő balatonboglári táborparancsnok, Kossaczky László százados írt alá, arról tudósít, hogy Vermorel Xavier őrmestert munkahelyéről 1943 szeptemberében berendelte, s Bayonne-ban elkezdett tanulmányai folytatására a Jézus-társasági hittudományi főiskolához, Szegedre útba indította. Ez arra példa, hogy a francia menekültek – a lengyelekhez hasonlóan – magyar egyetemeken és főiskolákon kezdhették meg vagy folytathatták tanulmányaikat – természetesen a magyar állam költségén.

1944 őszén és azt követően a francia katonai hatóságok úgy bántak a magyar hadifoglyokkal, mint döntéshozóik annak idején Trianonban Magyarországgal.

Mitrovits Miklós

Tiltott kapcsolat. A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés 1976–1989

Jaffa Kiadó, Budapest, 2020

A könyvcímben jelzett kezdő időhatár magyarázatul szolgálhat arra, hogy Mitrovits Miklós miért nem tesz említést az 1972-es, de főleg az 1973-as nagy spontán március 15-i tüntetésekről, amelyek hírért a kádárista propaganda nacionalista megmozdulásokként kürtölte szét a nagyvilágba, hozzábiggyesztve az ilyenkor szokásos „antiszemita” jelzőt is. Demszky Gábor és szűkebb köre ugyanekkor pontosan ugyanígy értékelte az 1973. március idusán történeteket, s ezért szervezett vörös-kokárdás ellentüntetést március 21-ére, a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulójára. A szélsőbaltól tartó hatalom persze ezért az ötletért sem lelkesedett. A március idusán letartóztatottakat viszont minden skrupulus nélkül tucatjával ítélte egyhónapos elzárásra anélkül, hogy ennek különösebb visszhangja lett volna.

A magyar értelmiséget, a társadalom eszmélkedő tagjait valójában nem a tudatos megosztás, félrevezetés céljából évekkal azelőtt ismét működésbe hozott és működésben tartott urbánus–népi vita lelki-tudati csapdahelyzete osztotta meg, hanem az, hogy ki hogyan viszonyult március 15-hez, illetve március 21-hez, amely utóbbin persze áttetszett április 4. is. Március idusa természetes hívó szava volt az 1956-os forradalom emlékének, emlékezetének, de „belefért” a rendszert megreformáló és ezzel a szovjet dominanciát leleplező 1968-as prágai tavasz is. A „március huszonegyedikések” eszmei horizontját lezárta a Prágában megszülető emberarcú szocializmus kapitalizmust felperzselőnek tartott vöröslő napkorongja, és az 1956-os magyar „világcsodát” ugyanúgy ellenforradalomnak tartották, mint Kádárék. Az 1970-es évek közepétől szerveződő ún. demokratikus ellenzék a kádári bosszút megszenvedő Mécs Imre és Vásárhelyi Miklós befolyására, továbbá Bibó István feltámasztott szellemiségének, valamint a Bibó-émlékkönyv szervezésének, a benne résztvevőknek a hatalommal szembeni, egymással szolidáris összefogása hatására változtatott 1956

megítélésén, s annak pozitívvá váló képéhez többségük a rendszerváltozásig hű maradt.

A forradalom értékelésének megváltoztatásához az is hozzájárult, hogy az 1980 késő nyarán, kora őszen győzött lengyel Szolidaritás mozgalom a magyarok 1956-os heroikus küzdelmét is inspiráló hagyományai között tartotta számon. Olyannyira, hogy 1981 júniusában a poznaíni munkásfelkelés-emlékmű leleplezésének ünnepén felmerült, hogy Nagy Imréről utcát nevezzenek el. A Szolidaritás tekintélyét az egész világon óriásivá növelte az a tény, hogy a munkásosztály és az értelmiség eladdig páratlan összefogása fogalom lett, olyan, amely Magyarországon 1956 őszen csak egy rövid időre villant fel. Nem véletlenül tartják úgy sokan, hogy a Szolidaritás létrejöttével, a hadiállapot utáni földalatti működésével, majd 1989-es győzelmével született meg a modern lengyel nemzet.

Ez a folyamat azonban áldozattal járt. Az 1956 októberében tett ígéreteivel szakító Władysław Gomułka 1965-ben bebörtönözte a Lengyel Egyesült Munkáspártnak a szocialista eszmeiséget romboló hatalomgyakorlását kritizáló Jacek Kurońt és Karol Modzelewskit, 1966-ban mindent megtett azért, hogy a németekkel megbékélést hirdető és a vallásszabadság védelmében fellépő lengyel katolikus egyházzal leszámoljon. 1968-ban és 1969-ben a Gomułka és Moczar tábornok nevével fémjelzett antiszemita kampány nyomán nemcsak mintegy 20 ezer embert kényszerítettek az ország elhagyására, hanem több ezer diákot is eltávolítottak az egyetemekről, főiskolákról. A tanulás lehetőségétől megfosztott diákok szerte Lengyelországban „beszívárogtak” a munkások közé. Annyi hatásuk 1970 decemberében a tengerparti munkásokkal történt véres leszámolás idején azonban még nem volt, hogy az értelmiséget az áldozatok mögé állítsák. Andrzej Wajda *Vasember* című, több vonatkozásban didaktikus filmje érzékletesen mutatja be, hogy a munkások felhívása ekkor még visszhangtalan marad a diákszállók tűzfalai között. Az 1976-os júniusi ursusi, plocki, radomi munkásmegmozdulásokat követő megtorlások azonban az addig csak a lengyel alkotmánynak a szovjetekkel örök barátságot deklaráló paragrafusai ellen tiltakozó értelmiségieket – egzisztenciájuk kockáztatásával is – felsorakoztatta a munkások mögött: 1976-ban megalakult a Munkásvédő Bizottság, a KOR. Kiállásával kiszabadította a bebörtönözött munkásokat.

Ezzel Lengyelországban kezdetét vette a II. világháború alatt működő földalatti lengyel állam mintájára a második nyilvánosság megszervezése. Működésének eredményességéhez a Helsinki Záróokmány 1975-ös aláírása, a romló gazdasági helyzet s ezzel párhuzamosan az ország kiszolgáltatottsága a nyugati kölcsönöknek, Karol Wojtyła krakkói érsek pápává választása 1978 októberében, majd bő fél évvel később első lengyelhoni zarándokútja is hozzájárult. A szerveződő magyar demokratikus ellenzék működéséhez hiányoztak e „kedvező körülmények”, s így szinte légtüres térben mozgott. Tevékenységével azonban így is leleplezte a Kádár-rendszer áldemokratikus működését. Ezt a lengyelekkel kapcsolatot kereső, majd ezért állásából elbocsájtott, s igazáért beadványokkal, munkaügyi perekkel küzdő Magyar Bálint sorsának alakulásával részletesen bemutatja az oknyomozó alaposítással vizsgálódó

Mitrovits Miklós.

Ugyanekkor Magyarországon létrejön egy másik, egyre nagyobb tömegeket magával ragadó, eszmeiségében és céljaiban is képlékenynek mondható áramlat, amelynek értelmiségi hangadói elsősorban (és legharsányabban) a határon túli magyarság sorsa iránti bűnös közönnyel vádolják a kádári hatalmat, egyúttal a husaki és Ceaușescu-i kisebbségellenes sovinizta politika elleni fellépésre szólítva fel annak név szerint ismert képviselőit. Nyílt rendszerkritikájába belefér a demográfiai helyzettel kapcsolatos aggodalma, a népesség egészségi állapotának tudatosítása, a nemzeti tudatnak a közösségi lét biztonságát már-már veszélyeztető alacsony szintje vagy *szinttelensége*, az önkizsákmányolásra kényszerítő romló gazdasági helyzet. (Több vonatkozásban felfedhetők a demokratikus ellenzékben is meglévő érintkezési pontok.) E nyílt, a hatalommal olykor párbeszédet kereső, de igazából sohasem találó – a falurombolás elleni tüntetés fölötti szemhunyas már a rendszer eresztékeinek megroppanása idején történt! – ellenzéki politizálásnak nagyobb a tömeghatása, mint a III/III-as meg ki tudja, hányféle ügynököknek munkát adó konspiráció, anélkül, hogy annak jelentőségét megkérdőjeleznék. Az, hogy az MDF vezetői közül többen kapcsolatot tartottak az MSZP egyes képviselőivel, Pozsgay Imrével, Kósa Ferencsel vagy Bihari Mihállal, nem jelentett pártszövetséget. Szövetséget, valóságosat az MSZP-vel az 1990-ig antikommunistaságát hangoztató SZDSZ kötött.

Mitrovits Miklós a könyvcímbe foglalt témát kimerítve a lehető legpontosabb összevetését adja a két meghatározó ellenzék, a majdani SZDSZ és a majdani MDF (és harmadikként mintegy mellékesen a Fidesz) 1980 utáni tevékenységének, beleértve a lengyel ellenzékiekhez, így a Szolidaritáshoz fűződő kapcsolataikat is: „Fontos, hogy a magyar–lengyel kapcsolatok már a nyolcvanas években ideológiai, világnézeti alapon szerveződtek, nem pedig a két nép hagyományos barátsága alapján. Sőt a »népiek« polonista vonalát leszámítva e hagyományra csak nagyon ritkán hivatkoztak. A magyar demokratikus ellenzék »párja« egyértelműen a KOR körüli baloldali és liberális értelmiség volt. A »népiek« és később a Magyar Demokrata Fórum értelmiségije a lengyel írókkal, irodalmi lapokkal és lengyel katolikus értelmiséggel, vagyis a legális lengyel kulturális ellenzékkel, a Fidesz pedig a lengyel radikális békemozgalmat vezető egyetemistákkal épített ki szoros kapcsolatot. Ugyanakkor a magyar–lengyel ellenzéki kapcsolatokból teljes mértékben hiányoztak a munkások. [...] Az is világos volt, hogy az államszocialista korszakban a lengyel és a magyar valóság között több volt a különbség, mint a hasonlóság. Így a magyar ellenzékiek, illetve független értelmiségiek hiába szerették volna, nem tudták adaptálni a lengyel ellenzék gyakorlati megoldásait. A kádári Magyarországon nem alakult ki, nem alakulhatott ki az értelmiség és a munkásság szoros szövetsége, így hiába tűnt az evolucionizmus vonzó és követendő programnak, Magyarországon nem lehetett megvalósítani. Amennyiben mégis, azok megmaradtak a társadalomban létrehozott kisebb autonómiáknak.”

A konspiratív és a nyílt ellenzékiesség tömeghatásának illusztrálására – mint erről Mitrovits Miklós is beszámol – kínálkozó példa az 1985 februárjában Lakitelken

Edward Stachura emlékestjén fellépő Ryszard Kapuściński szereplése, amelyre több mint négyszáz ember gyűlt össze az ország legkülönbözőbb szegleteiből. A *császár* és *A sabinsab* című riportkönyvei révén ekkor már világhírű lengyel író kitért ugyan arra, hogy a néhány évvel korábban Lakitelken szereplő Stachura az ő mexikói lakásában vendégeskedve írta meg a *Szekercelárma* című regényét, de az elkövetkező négyöt óra már a politikai diskurzus jegyében telt el, amelynek eszmei párlata szinte az országot áthatotta. Ugyanakkor a fővárosban szervezett „vándorló egyetemek” zárt rendezvényein húsz–nyolcvan ember vett részt. Rendszerint ugyanazok. Így befolyása eleve korlátozott volt.

A magyar–lengyel együttműködés vagy együttműködési kísérlet Mitrovits Miklós által bemutatott történetének tanulságai a szomszédunkban dúló háborúhoz való eltérő viszonyulások tekintetében is levonhatók.

